

Як відомо, до інноваційних концепцій, спроможних забезпечувати цілісність та єдність сучасних освітніх моделей, належить концепція „мовної особистості” (далі – *МО*), заснована на ідеях антропологічної лінгвістики (Е.Бенвеніст, В. фон Гумбольдт), а також на структурі мовної особистості, запропонованої Ю.М.Карауловим [1], що, на нашу думку, є основним, базисним способом її репрезентації, оскільки всі подальші дослідження в галузі *МО* ґрунтуються саме на цій структурі (Г.І.Богін, В.І.Карасик, В.В.Красних, К.Ф.Седов, О.М.Шахнарович, І.І.Халєєва тощо). Отже, у запропонованій розвідці, зважаючи на широкий спектор різних трактувань розглядуваного феномену, виокремимо методичний підхід щодо реконструкції мовної особистості студента-філолога.

Так, у концепції трирівневої моделі мовної особистості, окреслюючи мотиваційний (або прагматикон), когнітивний (або тезаурус) і вербально-семантичний (або лексикон) рівні *МО*, Ю.М. Караулов ставить їх у паралель до виділених у схемі смислового сприйняття повідомлюваного спонукального, формувального і реалізуючого рівнів [1: 51]. Аргументуючи тезу конгруентності процесів сприйняття трьох рівнів моделі *МО*, автор відзначає, що у структурі процесу розуміння розрізняють також: а) розуміння задуму відправника тексту (цей рівень, як бачимо, корелює з мотиваційним рівнем), б) розуміння концепції тексту (у структурі *МО* – це тезаурусний рівень), в) розуміння семантики слів та особливостей

їхнього поєднання на найнижчому – вербально-семантичному рівні. Причому вчений висловив думку про те, що структура *МО* складається на кожному з рівнів ізоморфно, приміром, на нульовому (вербально-семантичному) рівні, такими одиницями виступають окремі слова як одиниці вербально-асоціативної мережі, відношення між якими охоплюють усе розмаїття парадигматичних, семантико-синтаксичних і т. ін. зв'язків, а стереотипами виступають стандартні словосполучення, звичні фрази типу „купити хліба”, „іти в кіно”, що мають вигляд своєрідних „патернів” і кліше.

„На лінгвокогнітивному (тезаурусному) рівні такими одиницями виступають узагальнені (теоретичні або буденні) поняття, концепти, ідеї, виразниками яких виявляються нібито слова нульового рівня, проте оповиті тепер дескрипторним статусом. Відношення між цими одиницями ... вибудовують досить чітку ієрархічну систему, яка певним чином відображає структуру світу, і відомим аналогом означеної системи може слугувати звичайний тезаурус” [1 : 52]. Стереотипам на цьому рівні відповідають усталені стандартні зв'язки між дескрипторами, що знаходять своє втілення у генералізованих висловлюваннях, дефініціях, афоризмах, крилатих висловах, пареміях, з усього розмаїття яких кожна мовна особистість обирає саме ті, що відповідають стійким зв'язкам між поняттями в її тезаурусі й передають таким чином непохитні для неї істини, значною мірою

відбиваючи, а отже, визначаючи її життєве кредо, її „життєву домінанту”.

Третій рівень (найвищий) – мотиваційний. Цей рівень структури МО, за Ю.М.Карауловим, репрезентований так само певними елементами, відношеннями й стереотипами, натомість одиницями тут виступають не „мовно-орієнтовані елементи – слова, і не гностично-орієнтовані елементи тезаурусу – концепти, поняття, дескриптори”, – одиниці мотиваційного рівня зорієнтовані на прагматику, й на цьому рівні йдеться про комунікативно-діяльнісні потреби особистості. При цьому вчений вважає, що означити їх лише як комунікативні немає підстав, адже „насправді суто таких потреб не існує – особистісні, так само як і аналогічні до них більш масштабні суспільні потреби, детермінуються екстрапрагматичними причинами” [2 : 53]. Відношення між одиницями цього рівня зумовлені умовами сфери спілкування, особливостями комунікативної ситуації й комунікативних ролей тих, хто спілкується. Вони утворюють свою мережу комунікацій у суспільстві „досить стійку й узвичаєну, простежити яку в повному обсязі видається винятково складним завданням” [2 : 54].

Мовну особистість на мотиваційному рівні слід тлумачити як „особистість у глобальному соціально-психологічному сенсі, що закономірно, оскільки, за визначенням, МО є особистістю вираженою через мову (в текстах), особистістю, реконструйованою в основних своїх рисах на базі мовних засобів” [2 : 38].

У зв'язку із проблемою мовної особистості знову виявилось актуальним питання, над яким

розмірковували багато вчених, починаючи з Ф. де Соссюра, - питання про дихотомію „мова – мовлення”. Так, у результаті наукових пошуків кінця минулого століття було висунуто тезу про наявність не лише феномену мовної особистості, але й феномену „мовленнєвої особистості”. Причому „будь-яка мовна особистість становить багатокомпонентну парадигму мовленнєвих особистостей” [3 : 29], інакше кажучи, „якщо мовна особистість – це парадигма мовленнєвих особистостей, то, навпаки, мовленнєва особистість – це мовна особистість у парадигмі реального спілкування” [4 : 58]. Пропонуючи таке трактування мовленнєвої особистості, Ю.Є. Прохоров відзначає, що на рівні мовленнєвої особистості виявляються як національно-культурна специфіка мовної особистості, так і національно-культурна специфіка самої комунікації. На думку вченого, такий підхід до мовленнєвої особистості повинен бути відображений у навчанні мови як засобу спілкування, оскільки в реальному процесі викладання „може йти мова про підготовку спочатку мовленнєвої особистості, а лише потім, шляхом набору низки мовленнєвих особистостей, організації особистості мовної” [4 : 59]. Хоча, на наш погляд, уведення в науковий обіг лінгводидактики поняття „мовленнєва особистість” не завжди є термінологічно виправданим, адже йдеться про звичайні статусно-рольові позиції в комунікації, які, як відомо, визначають стратегії, тактики спілкування й використовуваний мовний матеріал відповідно до того чи іншого мовленнєвого жанру.

Натомість дослідниця В.В.Красних також пропонує розглядати МО, орієнтуючись на мовленнєву діяльність цієї мовної особистості.

Спираючись на відому систему феноменів мовленнєвої діяльності О.О.Леонтьєва, авторка вибудовує таке співвідношення: МО співвідносна з мовою як предметом, а мовленнєва особистість – з мовою як здібністю [5 : 150], уводячи новий елемент цієї системи – „комунікативна особистість”. Відтак означена В.В.Красних наукова парадигма набуває такого вигляду:

- „мовець” – особистість, однією з видів діяльності якої виступає мовленнєва діяльність, що охоплює як процес породження, так і процес сприйняття мовленнєвих повідомлень;

- „мовна особистість” – особистість, яка виявляє себе через мовленнєву діяльність, володіючи певною сукупністю знань й уявлень;

- „мовленнєва особистість” – особистість, яка реалізує себе в комунікації, обираючи ту чи іншу тактику і стратегію спілкування, використовуючи той чи інший репертуар засобів (як власне лінгвістичних, так і позалінгвальних);

- „комунікативна особистість” – конкретний учасник конкретного комунікативного акту, реально діючий у реальній комунікації [5 : 151].

Втім, таке розмежування, на думку дослідниці, потрібне швидше задля теоретичного осмислення проблеми, адже кожна людина, як „мовець”, у будь-який момент своєї мовленнєвої діяльності виступає одночасно у трьох іпостасях: як „мовна особистість”, „мовленнєва особистість” і „комунікативна особистість”.

Оскільки започаткована стаття є спробою розвинути лінгвістичну теорію МО, розроблену Ю.М. Карауловим стосовно до лінгводидактичної парадигми знань, важливими для нашого дослідження

виявилися запропоновані вченим узагальнені результати різних тлумачень розглядуваного поняття, подані у вигляді структури – 1. ядро; 2. модифікації; 3. периферія [2: 63-65], відповідно до якої МО спеціаліста-філолога (філологічна особистість) належить до модифікацій цього понятійного поля.

Отже, виходячи із завдань нашого дослідження, у структурі мовної особистості майбутніх словесників розрізнятимемо лексикон, тезаурус і прагматикон. Теоретично такий розподіл виглядає цілком переконливо: кожен рівень характеризується своїм переліком одиниць, відношень між ними; рівні протиставляються один до іншого та певним чином взаємодіють у процесах мовленнєвої діяльності індивіда. Водночас на практиці, під час дослідження конкретного, індивідуального лексикону, тезаурусу і прагматикону, взаємопроникнення цих рівнів виявляється настільки відчутним, що межі між ними дещо втрачають ту чіткість, яка була притаманна їм у наведених раніше теоретичних побудовах учених. На наш погляд, особливо виразно взаємопроникнення означених рівнів простежується при інтерпретації результатів психолінгвістичного (асоціативного) експерименту.

Як відомо, в асоціативних експериментах досліджують індивідуальний лексикон. Він виступає як інтроіндивідуальний, коли в серії дослідів опитуваним є одна і та ж сама людина, або як інтеріндивідуальний, якщо асоціативний експеримент має масовий характер, як, приміром, при побудові асоціативних словників окремих мов.

Унаслідок таких досліджень ми будемо асоціативно-семантичну

мережу, яка і структурно, і за своїм складом повинна репрезентувати саме лексикон, тобто відображати найнижчий рівень організації МО – лексико-семантичні зв'язки одиниць. Водночас при спробі інтерпретувати одержану в результаті асоціативних експериментів вербально-семантичну мережу, тобто проаналізувати її склад і зв'язки одиниць, ми виявляємо в ній переплетіння власне мовних, змістовно-структурних елементів (лексико-семантичних, лексико-граматичних даних) одночасно зі знанням про світ, і з одиницями вищого рівня – прагматикону особистості. Так, дослідження фрагменту вербально-семантичної мережі (або індивідуального лексикону студентів і магістрантів філологічного фаху) дозволило виявити, що зв'язки між стимулами й реакціями на них кваліфікуються за кількома ознаками: семантичні, граматичні, тематико-ситуативні, тобто вони відображають або тезаурусні відношення (знання про світ), або оцінно-прагматичні. Проілюструємо це положення аналізом реакцій на слово-стимул „дівчина”:

- семантичні (тут подано антонімічні, синонімічні й гіперогіпонімічні відношення): *хлопець, чоловік, дівка, родина, онука*;

- граматичні (домінують у реакціях, що формують словосполучення – модель двох слів): *вродлива, молода, прийшла, забула*;

- тематико-ситуативні, які відображають тезаурусні відношення, або знання про світ (образно-ситуативні, подані образами): *тополя, калина, у вінку, весілля*;

- оцінно-прагматичні (лексично виражена емоційно-оцінна складова): *красуня, моя сестра, кохає до нестями, цнотлива*; або така оцінність є прихованою, потребує додаткового розтлумачення (у разі використання

прецедентних текстів): „*Ой ти, дівчино, з горіха зерня*”, „*Маруся Чурай*”, *Мавка*.

Таким чином, типові синтаксеми, виокремлені при розгляді асоціативного поля „дівчина”, можна розподілити за трьома рівнями МО (у нашому випадку мовної особистості майбутнього словесника):

- рівень семантико-синтаксичний, як рівень граматики у вузькому розумінні слова, передаваний словоформами (*хлопець, дівка, родина; вродлива*);

- рівень мовної картини світу, або когнітивний, який, власне розкриває зв'язки лексем у плані „мова – світ” (*тополя, калина, у вінку, весілля*);

- рівень прагматики, який характеризує стосунки людини зі світом (*моя сестра, кохає до нестями, Маруся Чурай, Мавка*).

Як бачимо, синтаксеми, що належать до рівня прагматики, характеризуються або лексично вираженою емоційно-оцінною складовою, або ця оцінність виявляється прихованою за зверненням опитуваних до прецедентних текстів (*Маруся Чурай, Мавка, „Ой ти, дівчино, з горіха зерня*”). На думку Ю.М. Караулова, таке звернення „завжди є показником проявів творчого потенціалу особистості” [1 : 240]. На нашу думку, звернення опитуваних нами до прецедентних текстів зорієнтоване швидше не на звичну комунікацію, не на пряме повідомлення якоїсь інформації, а зумовлене провідними цілями, мотивами, установками чи афективно-ситуативними інтенціями МО, тобто позначене увиразненою прагматичною настановою, проявляючи глибинні потенції цієї мовної особистості. Поділяємо погляди Л.А.Шестак щодо того, що прецедентний текст – це особливий мовний засіб, який поєднує в собі як

інформативну насиченість, з одного боку, так і економність висловлювання, з іншого [6]. Саме тому згадування про них, загалом оперування прецедентними одиницями у процесі комунікації слугує найрізноманітнішим цілям. Вони використовуються як критерій оцінювання і порівняння, наприклад, для демонстрації переваги перед партнером у діалозі (коли згадується „текст”, який повинні знати всі, а співрозмовник його не знає), своєрідним засобом самопрезентації мовця тощо. Використання прецедентних одиниць служить також підтвердженням приналежності партнерів комунікації до одного й того ж мовленнєвого колективу або соціально-культурного прошарку, тобто відбувається ідентифікація комунікантів за критерієм „свій / чужий”. Саме на цьому відтині відбуваються нерідко „комунікативні невдачі”, зокрема, коли один з учасників спілкування належить до іншої лінгвокультурної спільноти. Відновити комунікацію, шукаючи пояснень „комунікативної невдачі”, без виходу за межі мовної системи, у такому випадку, видається неможливим. Необхідно вийти за межі системи мови аби збагнути означений феномен. Відтак, на наш погляд, якщо комунікативні невдачі мають місце внаслідок використання прецедентних одиниць різного типу, для поновлення комунікації розкриття змісту таких одиниць можливе лише за умови виходу за межі системи мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 263 с.

Викладене вище дає підстави для формулювання таких висновків:

- слід констатувати посилення інтересу з боку методистів до проблеми „людського чинника в мові”, що неодмінно зумовлює необхідність розглядати лінгводидактику в системі координат антропоцентричної парадигми, де особливого значення набуває феномен мовної особистості;

- поняття „мовна особистість” не зосереджується на індивідуальному користувачі мовою, а виходить на рівень більш широкий – мовної особистості фахівця-філолога, що, у свою чергу, передбачає наявність ядерної частини у структурі кожної окремої МО, саме ця інваріантна частина і забезпечує можливість взаєморозуміння студентів – носіїв різних діалектів, різних соціальних і культурних кодів, адже вона де термінується специфікою обраного фаху, під впливом якого формується;

- неможливо досліджувати лінгводидактичний аспект МО, залишаючись у межах мови в її структуралістському розумінні, неминучим є вихід за ці межі і залучення до аналізу відповідних даних із суміжних дисциплін (психології, соціології, етнології, культурології тощо).

Перспективу подальших досліджень у визначеному напрямку вбачаємо в аналізі професійної складової в структурі МО майбутніх словесників, а також у з'ясуванні особливостей педагогічного дискурсу елітарної мовної особистості.

2. Караулов Ю.Н. Что такое «языковая личность»? // Этническое и языковое самосознание. – М., 1995. – С. 52-65.

3. *Клобукова Л.П.* Феномен языковой личности в свете лингводидактики // *Язык. Сознание. Коммуникация.* – М., 1997. – Вып. 1. – С. 25-31.

4. *Прохоров Ю.Е.* Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев. – М.: Изд-во ИКАР, 1997. – 228 с.

5. *Красных В.В.* Основы психолингвистики и теории коммуникации. – М.: Гнозис, 2001. – 270 с.

6. *Шестак Л.А.* Прецедентный текст в структуре русской языковой личности: когнитивная природа и структурные модели // *Искусство, образование, наука в преддверии III тысячелетия: Сб. научн. ст.* – Волгоград: ВГУ, 1999. – С. 448-452.

Подано до редакції 28.12.06

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена проблеме формирования языковой картины мира в гуманитарном вузе. На основе анализа структуры «языковой личности», автором предложены

современные лингводидактические методологические ориентиры обучения студентов на основе феномена «языковая личность».

SUMMARY

The article is dedicated to the problem of developing language idea of the world at a humanitarian institution of higher education. Analysis of the linguistic personality enabled determining some modern lingual and didactic methodological trends of teaching students on the base of phenomenon „language person”.